

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ЕВРОПЕИСТИКА“

Пенка Димитрова Христова

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд на тема:

*„Политика на многоезичието в Европейския съюз и
европейска идентичност“*

За присъждане на образователната и научна степен „доктор“

по професионално направление 3.3. Политически науки, шифър 05.11.02 Политология
(Европеистика - Политологични изследвания на ЕС –
Европейска идентичност)

Научен ръководител:

доц. д-р Мария Стойчева

София, 2015 г.

Дисертационният труд е обсъден на 27.01.2015 г. и насрочен за публична защита от Катедра „Европеистика“ към Философски факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

Дисертационният труд съдържа 262 страници и включва увод, шест глави, заключение, използвана литература (обхващаща 226 източника, от които 139 на английски език и 87 на български език) и 6 приложения.

Списъкът от публикации на автора по темата на дисертацията съдържа 8 заглавия (от които 5 самостоятелни и 1 в колектив, както и 2 превода от английски език).

Име, презиме, фамилия на автора:

Пенка Димитрова Христова

Тема на дисертацията: „Политика на многоезичието в Европейския съюз и европейска идентичност”

Защитата на дисертацията ще се състои на 01.06.2015 г. от 18:00 часа в гр. София, бул. Цариградско шосе №125, бл. 2, зала №402.

Състав на научното жури:

Председател на журито: проф. дфн Иванка Тодорова Мавродиева

Рецензии:

1. Проф. дфн Иванка Тодорова Мавродиева
2. Доц. д-р Магдалена Борисова Иванова

Становища:

1. Проф. дпн Павлина Стефанова Стефанова
2. Доц. д-р Гергана Петкова Пенчева – Апостолова
3. Доц. д-р Мария Димитрова Стойчева

Съдържание на автореферата:

1. Обща характеристика на дисертационния труд.....	3
2. Структура и кратко изложение на дисертационния труд.....	8
2.1. Съдържание на дисертационния труд.....	10
2.2. Резултати.....	11
3. Приносни моменти.....	40
4. Публикации.....	41

1. Основни характеристики на дисертационния труд

Многоезичието в Европейския съюз, наречено още „лингвистичен плурализъм”¹, така характерно и за целия континент Европа, представлява един от основните елементи на културното многообразие в ЕС (Kraus 2000). То е окачествено от европейските елити като „преимущество за Европа и обща отговорност”². Но доколко това признание се превръща в цялостна европейска политика и ако отговорът е положителен, доколко тази политика успява да предаде на крайните си ползватели ценностите, заложили в нея – ценности, лежащи в основата и на политиката на идентичност на ЕС? На този въпрос ще се опитаме да отговорим в настоящото изследване, като се съсредоточим в една конкретна област, в която се преплитат езиковата политика на ЕС и политиката на идентичност на ЕС, а именно чуждоезиковата образователна политика. Чрез нея в много голяма степен се възпитава уважение към езиковото и културно многообразие, което пък е важна ценност, залегнала в основата за европейска идентичност.

Оказва се обаче, че до момента липсва емпирично изследване, разглеждащо проблема за връзката между плурилингвизъм и европейска идентичност. Правени са много изследвания в областта на европейската идентичност (напр. Bruter 2005; McLaren 2006; Фотев 2009), както проучвания и изследвания в областта на езиците в ЕС (напр. Специален Евробарометър „Европейците и техните езици“, *Предпроектно проучване относно създаването на Европейска агенция за езиковото многообразие и изучаването на езици* и др.). Съществуват и някои изследвания, които търсят връзката между език и национална идентичност (Oakes 2001), както и връзката между брой чужди езици и национална идентичност (Gerhards 2012)³. Липсват обаче емпирични изследвания, които да свързват европейската идентичност с езиковия репертоар на европейските граждани. Такива изследвания биха ни отговорили на въпроса дали говоренето на чужди езици може да послужи за основа на изграждане на европейска културна идентичност, както и на въпроса доколко европейската езикова политика служи за изграждане на европейска идентичност. Затова намираме за необходимо да проведем изследване, при което да се изследва наличието на въздействие на инструмент на езиковата политика на ЕС върху формирането на усещане за европейска идентичност.

---

1 Терминът се използва от Kraus (2000).

2 Европейска комисия. (2008). Многоезичието: преимущество за Европа и обща отговорност. Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален съвет и Комитета на регионите. COM(2008) 599 окончателен. Брюксел, 18.09.2008
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0566:FIN:BG:PDF>

3 Gerhards (2012) всъщност се съсредоточава върху факторите, които влияят на владеенето на чужди езици (наричано от него *транснационален езиков капитал*), като принадлежността към страната и региона са само един от факторите. За установяване на тази връзка той използва крос-анализ на вторични данни от Евробарометър и Евростат, а не създава собствено изследване.

Вярваме, че едно такова изследването е актуално и би било интересно и полезно в академичните среди.

Обект на настоящето изследване е връзката между политиката на многоезичие на ЕС (в частност европейската чуждоезикова образователна политика) и формирането на европейска идентичност.

Предмет на изследването е ролята на инструментите, т.е. вид и степен на въздействие, на европейската чуждоезикова образователна политика в ЕС, насърчаващи личното многоезичие (в частност Програма „Коменски“), върху формирането на представа за европейска идентичност у ученици от средните училища в България, участвали в тази европейска програма, на базата на емпиричен материал от обмени по Програма „Коменски“.

Целта на изследването е да установи дали (и ако да – в каква степен) езиковите двустранни проекти по Програма „Коменски“, стимулиращи развитието на личното многоезичие, въздействат и върху формирането на европейска идентичност у участвалите в тях ученици от средните училища в България.

Задачите на изследването са следните:

- да се направи теоретичен обзор на съществуващата литература по темата за езиковата политика, като се акцентира на литературата, касаеща политиката на многоезичие в ЕС, с оглед изясняване на известното до момента по отношение на целите, задачите инструментите и, евентуално, степените на нейната ефективност;
- да се направи теоретичен обзор на съществуващата литература по темата за европейската идентичност, с оглед изясняване на съдържанието на понятието „европейска идентичност“, за разлика от аналогични понятия като национална, или етническа идентичност, както и на механизмите за формиране на специфично европейска идентичност;
- да се направи анализ на модела на политиката на многоезичие в ЕС, като се направи обзор на документите, касаещи политиката на многоезичие на ЕС, за да се установи коя от многото алтернативи е концепцията за идентичност, залегнала в тях, както и като се разгледат езиковите практики и езиковите нагласи на европейците, спрямо които трябва да се позиционират мерките за изграждане на европейска идентичност;
- да се анализират се целите, приоритетите и дейностите, заложи в европейските програми, насърчаващи личното многоезичие, като се разгледа по-подробно Програма „Коменски“;
- да се анализира езиковата политика в България, в частност чуждоезиковата образователна политика след 1989 г., когато училищното образование се отвори към

- културното и езиково многообразие и изучаването на допълнителни езици, освен официалния за страната, както и към формиране на гражданско съзнание;
- да се разгледа изпълнението на двустранните училищни езикови партньорства между класове в средните училища по Програма „Коменски” – от гледна точка на нормативна база, програмни документи, институции за управление на програмата, а така също и от гледна точка на нейната практическа резултатност;
  - да се установят езиковите практики (езиковите избори, които индивидът прави на ниво звук, дума, граматическа конструкция, съставляващи определена езикова разновидност – в нашето изследване ще разглеждаме езиковите избори на макро-равнище, което означава, че ще се интересуваме от избора на чужди езици, които индивидите включват в репертоара си), както и езиковите нагласи на български ученици, участвали в двустранни партньорства на Програма „Коменски”, и доколко те са свързани с политиката на многоезичие на ЕС и с образователния обмен по програмата;
  - да се установят нагласите на учениците, участвали в Програма „Коменски” към европейската идентичност (изразени чрез отношение към европейски ценности, символи, култура, политическа система, чувство на принадлежност и др.), и доколко те са резултат от образователния обмен.

В настоящото изследване ще се опитаме да потвърдим или отхвърлим следните хипотези:

Хипотеза 1: Концепцията за европейска идентичност, стояща зад документите, утвърждаващи многоезичието, е тази, описана от Bruter (2005) – регионалната, националната и европейската идентичност са в отношения, наподобяващи концентрични кръгове – надграждат се една друга, без да са в конфликт. Доказва се чрез анализ на документите – хипотезата се потвърждава, ако в повечето документи експлицитно или имплицитно е посочена концепцията.

Хипотеза 2: Инструментите на европейската политиката на многоезичие, целяща постигане на лично многоезичие (плурилингвизъм⁴), в частност Програма „Коменски”, целят

---

4 Според определението на Съвета на Европа, което ще използваме, *плурилингвизмът* се отнася до репертоара от езикови разновидности, които индивидите използват, и е противоположното на монолингвизма. За разлика, *многоезичието* (или *мултилингвизмът*) се отнася до присъствието на повече от една езикова разновидност (независимо дали е официално призната като език или не) на определена географска територия. Така например в определен многоезичен град част от хората може да са с плурилингвистичен репертоар, а друга част с монолингвистичен (http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Division_en.asp). Определението на Европейската комисия за многоезичие включва „и способността на индивида да говори няколко езика, и съвместното съществуване на географско многоезичие (New Framework Strategy for Multilingualism, 2005, стр. 3), което може да доведе до объркване и затова в настоящото изследване ще се

и формиране на усещане за европейска идентичност. Доказва се чрез анализ на документите – хипотезата се потвърждава, ако в целите и приоритетите на повечето документи експлицитно или имплицитно е заложена връзката с европейската идентичност.

Хипотеза 3: Двустранните партньорства по програма Коменски, целящи развитие на чуждоезиковата компетентност, са оказали положително въздействие върху усещането за европейска идентичност на учениците, участвали в тях, в съпоставка с ученици от същата образователна ситуация, които не са ползвали ресурса на програмите за чуждоезиково обучение на ЕС. Доказва се с резултатите от емпирично проучване сред ученици, участвали по програмата, в съпоставката с контролна група от ученици от същата образователна среда, които нямат такъв опит.

Методологията, която ще използваме за настоящото изследване, включва:

1) *анализ на политика, утвърждаваща многоезичието на европейско ниво* (документален анализ на езиковото управление, анализ на езиковите практики и анализ на езиковите вярвания);

2) *анализ на чуждоезиковата образователна политика в България;* и

3) *емпирично изследване сред участници в двустранните училищни обмени по Програма „Коменски“ от България, за периода 2010 г. – 2014 г., включващо количествени (ex post facto експеримент) и качествени методи (качествени интервюта), с цел установяване на ролята на един от инструментите на политиката на многоезичие в ЕС (двустранни училищни обмени по Програма „Коменски“) за изграждане на европейска идентичност.*

2. Структура и кратко изложение на дисертационния труд

Дисертацията включва увод, шест глави, заключение, използвана литература и приложения. Текстът е структуриран, като се следват следните принципи: първо, да се направи теоретичен обзор, второ, да се създадат изследователски дизайн и методология и трето, да се представят резултатите от анализите. Теоретичният обзор в *Първа глава* включва извеждане на работни дефиниции на основните понятия, като те са в две основни области, а именно: *езикова политика* и *европейска идентичност*. Предпочетен е този вариант, тъй като обзорът и въведените понятия създават теоретичната база да се търси връзката между език и идентичност, която е залегнала в основата на изследването, в частност ролята на езика за изграждане на европейска идентичност. Във *Втора глава* изследователският дизайн е обоснован чрез теоретичния модел, който е избран с оглед изследването, като този модел обхваща трите основни направления на изследването. (Първото е анализ на езиковата политика на наднационално (ЕС) и национално ниво (България). Второто направление засяга изследване на европейската идентичност на учениците, участвали в европейски езикови обмени – инструмент на европейската политика на многоезичие. Третото направление се отнася до изследване на връзките между плурилингвизъм и европейска идентичност.) Вторият раздел на втора глава съдържа методологията за проучване на политиките за формиране на европейска идентичност чрез плурилингвистична компетентност. Последните четири глави – трета, четвърта, пета и шеста – включват резултати от изследванията, като е следван принципът от общото към частното. В *Трета глава* се прави анализ на политиката, насърчаваща многоезичието в ЕС, като е използван моделът на Сполски – първо, анализ на езиковото управление; второ, анализ на езиковите практики на европейските граждани и трето, анализ на езиковите вярвания на европейските граждани. *Четвърта глава* включва резултати от анализи, като е следван моделът от трета глава, но е приложен спрямо български документи. Това е направено с цел, за да се установи как се провеждат тези политики на наднационално и на национално равнище с оглед проблематиката на дисертацията, а именно политиките на многоезичие в ЕС, тоест разглежда се частен случай на тази политика в България. Следвайки логиката на изследването, в *Пета глава* се прави анализ вече на програма „Коменски” – инструмент на езиковата политика на ЕС, като така се навлиза в дълбочина в изследването. *Шестата глава* представя резултати от проведено емпирично изследване сред ученици, участвали в двустранни училищни обмени, които са с езикова насоченост, по програма „Коменски”. В дисертацията са направени честотни анализи и многофакторни анализи, като са установени зависимости между различните индикатори и са

изведени конкретни връзки и въздействия, представени в Схема 1 в Шеста глава. По такъв начин се постига цялостност и завършеност.

1.1. Съдържание на дисертационния труд

Съдържание.....	2
УВОД.....	4
Глава 1. Теоретичен обзор	8
<i>1.1. Работни дефиниции на основни понятия</i>	8
1.1.1. Езикова политика.....	8
1.1.2. Политика на многоезичие в ЕС.....	21
1.1.3. Европейска идентичност.....	28
<i>1.2. Теории за връзката между език и идентичност</i>	43
1.2.1. Ролята на езика за изграждането на национална идентичност.....	44
1.2.2. Ролята на езика за изграждане на европейска идентичност.....	46
Глава 2. Изследователски дизайн за проучване на политиките за формиране на европейска идентичност чрез плурилингвизъм	50
2.1. Теоретичен модел.....	50
2.2. <i>Методология за проучване на политиките за формиране на европейска идентичност чрез плурилингвистична компетентност</i>	56
2.2.1. Използвани методи.....	56
2.2.1 Задачи при анализа на образователната политика, насърчаваща многоезичието в ЕС.	59
2.3. <i>Създаване на инструменти за емпирично изследване за ефекта от участието в програма на ЕС върху усещането за европейска идентичност</i>	61
2.3.1. Използвани методи.....	61
2.3.2. Целева група: ученици, участвали в двустранни партньорства по програма „Коменски“.....	61
2.3.3. Валидност и надеждност.....	62
2.3.4. Концептуални индикатори.....	63
2.3.5. Емпирични индикатори.....	64
Глава 3. Анализ на политиката, насърчаваща многоезичието в ЕС	76
3.1. <i>Документите на ЕС, утвърждаващи многоезичието</i>	77
3.1.1. Правни документи.....	77
3.1.2. Стратегически документи (и свързаните с тях Резолюции и Решения).....	79
3.1.3. Доклади.....	89
3.2. <i>Изследвания в областта на езиковата политика в ЕС</i>	92
3.2.1. Езикови практики.....	92
3.2.2. Езикови идеологии/вярвания.....	101
Глава 4. Политика на многоезичие в България	104
4.1. <i>Историко-теоретичен обзор</i>	104
4.2. <i>Документи, утвърждаващи многоезичието в България</i>	110
4.2.1. Законодателна рамка.....	110
4.2.2. Стратегии.....	114
4.2.3. Учебни програми.....	115
4.3. <i>Изследвания в областта на езиковата политика в България</i>	116
4.3.1. Езикови практики на българите.....	116
4.3.2. Езиковите вярвания и идеологии на българите.....	134
Глава 5. Анализ на програма „Коменски“	138
5.1. <i>Цели, приоритети, дейности на Програма „Коменски“</i>	139

5.1.1. Първи етап – СОКРАТ-I (1995-1999) и СОКРАТ-II (2000 -2006)	139
5.1.2. Втори етап – Учене през целия живот (2007- 2013)	144
5.1.3. Трети етап – ЕРАЗЪМ+ (2014-2020)	148
5.2. Участие на България в програма „Коменски” (децентрализирани дейности).....	151
5.3. Въздействие на училищните партньорства по Програма „Коменски”	154
Глава 6. Резултати от емпирично изследване	157
6.1. Резултати от количественото изследване.....	157
6.1.1. Обхват и провеждане.....	157
6.1.2. Резултати от честотен анализ на емпиричните показатели.....	159
6.1.3. Резултати от многофакторни анализи на емпиричните показатели.....	196
6.2. Резултати от качествено изследване.....	211
6.2.1. Обхват и провеждане.....	211
6.2.2. Въпроси.....	211
6.2.3. Анализ на резултатите от качествените интервюта.....	211
6.2.4. Експертна оценка.....	215
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	217
Приносни моменти на теоретично, методическо и практико-приложно равнище	222
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА	223
ПРИЛОЖЕНИЯ	235
Списък с публикациите, свързани с темата на дисертацията	261
Декларация за авторство	262

1.2. Резултати

В първата глава е направен теоретичен обзор, като са изведени работни дефиниции на основни понятия, като те могат да се обособят в няколко групи; едната е свързана с езиковите политики, а именно „езикова политика”, „езиковото многообразие”, „институционално многоезичие”, „чуждоезикова образователна политика”; а втората група – с понятието „идентичност”: „европейска идентичност”, „етническа идентичност”, „национална идентичност”.

По отношение на първата теоретична област са установени периодите в разработването на изследвания в областта на езиковата политика и теоретичните рамки на езиковата политика. Поставен е акцент върху политиката на многоезичие в ЕС, като са открити някои проблеми, свързани с управлението на езиковото многообразие в ЕС – в частност, намирането на баланса между прагматичните функции (изразени чрез повсеместната употреба на английски като *lingua franca*) и символните функции на езика (изразени чрез признаването и поддържането на езиците на страните-членки на ЕС).

По отношение на втората област са установени различни разбирания за европейска идентичност и нейните връзки с други идентичности на базата на анализ на изследвания в областта европейската идентичност. Също така, понятието „европейска идентичност” е отграничено от сродни понятия, като „етническа идентичност” и „национална идентичност”.

Дефинициите, които ще бъдат използвани за основните понятия в изследването, са

следните:

За „езикова политика“ възприемаме определението на Spolsky (2004), според което езиковата политика на дадена езикова общност се състои от три основни компонента: „нейните езикови практики – обичайният модел на селектиране измежду разновидностите, които съставляват езиковия ѝ репертоар; нейните вярвания или идеология – вярванията относно езика и езиковата употреба; и всякакви специфични усилия за изменение и въздействие на тази практика чрез всякакъв вид езикова интервенция, планиране или управление”⁵. Тази дефиниция е важна за нашето изследване, тъй като се основава едновременно на езикови практики, езикови идеологии⁶ и езиково управление – така ще направим опит да обясним връзката между езиковото управление на ЕС, езиковите практики на учащите и техните вярвания/нагласи за езиците и за идеологията на ЕС, тъй като трите компонента са свързани по комплексен начин и могат да си влияят едни на други. Този модел ще е полезен за нашето изследване, защото се надяваме прилагането му да ни даде многостранна представа за езиковата политика – от една страна, той включва езиковото управление, чрез което се отразява подхода „отгоре-надолу”, а от друга страна, включва ползвателите на политиката, отразявайки техните езикови практики и вярвания, като чрез тях може да се повлияе на политиката „отдолу-нагоре”. Вярваме, че използването на този комплексен подход ще допринесе за по-голяма пълнота и завършеност на нашето изследване, като определи насоките на нашето изследване – анализ на езиковото управление, езиковите практики и езиковите вярвания на наднационално (ЕС) и национално ниво (България).

За „европейска идентичност” приемаме работна дефиниция по дефиницията на Bruter (2005) за европейска идентичност, съдържаща граждански и културен компонент. Предпочетен е теоретичния модел на Bruter (2005), тъй като той е използван в авторското му емпирично изследване на европейската идентичност в някои страни-членки на ЕС и е доказал своята надеждност и резултатност. Така, в настоящото изследване ще разглеждаме европейска идентичност като: политическа идентичност, съдържаща в себе си и граждански, и културен компонент, които са необходими за легитимността на Европейския съюз. Европейската идентичност, както и всяка друга идентичност, е свързана с личното възприятие на индивида по отношение на заобикалящия го свят и на различните групи, с които се идентифицира, което предполага отграничаване от другите групи. Също така, тя се разглежда в контекста на множественост на идентичностите, между които могат да съществуват различни взаимоотношения. За целите на нашето изследване ще разглеждаме компонентите, съставляващи европейската идентичност, през призмата на европейските

---

5 Spolsky, B. (2004). *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, стр. 5

6 Под „езикови идеологии“ и „езикови вярвания“, които употребява Spolsky, ще разбираме „езикови нагласи“.

ценности (в частност, културното и езиково многообразие), като анализираме един от инструментите за поддържането им (една от програмите на европейската езикова политика).

В Първа глава акцентът е върху търсене и установяване на връзката между език и идентичност (Edwards 2009), като е разгледана ролята на езика за изграждане на национална идентичност (Hobsbawm 1983; Gellner 1983; Смит 2000; Oakes 2001; Blommaert 2006) и ролята на езика за изграждане на европейска идентичност (Coulmas 1991; Wright 1999, 2009; Веасо 2005; Вурам; Risse 2010).

Във **Втората глава** е представен изследователски дизайн за проучване на политиките за формиране на европейска идентичност чрез плурилингвизъм. Изследването е направено въз основа на изграден теоретичен модел и след това се достига до изграждане на методология за проучване на политиките за формиране на европейска идентичност чрез плурилингвистична компетентност. Открояват се три основни направления в изследването: 1) анализ на европейската и българската чуждоезикова образователна политика, при който е използван моделът на Spolsky (2004, 2009), включващ анализ на *езикови практики, езиковите вярвания и идеологии и езиковото управление*, 2) изследването на европейската идентичност, при който е използван теоретичният модел на Bruter (2005), разделящ европейската идентичност на културна и гражданска, и 3) изследване на връзките между плурилингвизъм и европейска идентичност, като поради липса на утвърден изследователски модел, авторът на дисертацията създава свой собствен модел за нуждите на изследването.

Втора глава съдържа информацията за методологията на изследването, като е поставен фокус върху задачите на и инструментите за провеждането на емпирично изследване за ефекта от участието в програма на ЕС, както и върху индикаторите на изследването (концептуални и емпирични).

В методологията на настоящото изследване са използвани похвати, характерни за различни направления, поради граничното естество на предмета на изследване. Целта на дисертационното изследване е да установи въздействието на инструменти на европейската политика на многоезичие (в частност Двустранните обмени на Програма „Коменски“) върху формирането на европейска идентичност и затова от една страна изследването включва документален анализ на езиковата политика, анализ на езиковите практики и вярвания/нагласи на наднационално и национално ниво, а от друга страна, емпирично изследване (анкетното проучване и качествени интервюта), включващо въпроси, касаещи идентификацията на участниците в програмата с Европа и ЕС, както и въпроси, касаещи отношението им към въздействието на плурилингвизма върху формирането на европейска

идентичност (европейски ценности).

Във връзка със сложността при изследването на нагласите им към Европа и ЕС и към европейската политика на многоезичие, е предвидено да има и качествени дълбочинни полуструктурирани интервюта с ученици, за да се доуточнят някои емпирични индикатори, които трудно биха били уловени чрез анкетно проучване. Смесеният подход при изследването на европейската идентичност (смесване на количествени и качествени методи) се използва от много изследователи в областта (вж. Bruter 2005; Moes 2008 и т.н.). От друга страна, мултиметодолгичният подход ще ни осигури по-голяма обективност чрез инструменти, използвани от различни теоретични направления.

В изследването се използват качествени и количествени методи, в частност:

- **Документален анализ** – анализът на документите, утвърждаващи чуждоезиковата образователна политика на общностно и национално ниво, е включен в изследователския дизайн на настоящата дисертация, защото това ще ни покаже формирането на политика „отгоре-надолу”. Ние го прилагаме с цел да проследим доколко заявените цели, приоритети и дейности всъщност имат ефект върху целевите си групи. Също така, документалният анализ ще бъде приложен критично (Cohen et al. 2011) и това ще ни даде възможност да установим концепцията за идентичност, стояща зад европейската политика на многоезичие, както и ценностите, заложиени в основата ѝ. Анализът на формирането на политика е част от анализа на езиковата политика, използван от Spolsky (2004, 2009).
- **Анализ на езикови практики** – анализът на практики е друга основна част от модела на Spolsky (2004). В настоящето изследване той ще се осъществи чрез анализ на данни от европейски и национални проучвания и изследвания. Ще се анализират конкретни индикатори, касаещи чуждоезиковата компетентност, целта и употребата на чужди езици в ЕС и в България. Отделно ще се проведе анкета, част от която се състои от въпроси, касаещи езиковия репертоар и езиковите практики на ученици, участвали в двустранен обмен по Програма „Коменски”.
- **Анализ на езикови вярвания (нагласи)** – анализът на езиковите вярвания / идеологии също е част от модела на Spolsky (2004) и ще се осъществи чрез анализ на езиковите нагласи на европейски и български граждани, посочени в европейски и български изследвания (напр. Специален Евробарометър „Езиците и европейците”). Отделно ще се проведе анкета, част от която се състои от въпроси, касаещи езиковите нагласи на ученици, участвали в двустранен обмен по Програма „Коменски”.
- **Ex post facto експеримент** – експерименталният метод *ex post facto* (Cohen et al.

2011) се доближава до класическия експериментален метод⁷ с тази разлика, че независимата променлива не може да бъде манипулирана, защото експериментът се случва след събитието, породило промяна. Този метод е ключов за нашето изследване, защото той ни позволява да установим дали определена европейска езикова дейност (Двустранни обмени по Програма „Коменски“) причинява засилване на европейската идентичност у учениците, участвали в съответната дейност, т.е. дали съществува каузалност, при вече проведени обмени⁸. Методът предвижда да се проведе анкетно проучване сред участниците в двустранните обмени, състоящо се от следните основни компоненти:

- Чуждоезиков репертоар
- Европейски опит (Двустранни обмени по Програма „Коменски“)
- Нагласи към европейската идентичност
- Езикови нагласи

За по-голяма обективност на експеримента е включена контролна група, при която са валидни всички други условия, които са валидни и в целевата група, с изключение на независимата променлива (двустранният обмен по Програма „Коменски“).

- **Качествени интервюта** – качествените полу-структурирани интервюта с част от респондентите ще ни дадат възможност посредством по-неформален разговор да установим наличие на каузалност между двустранния обмен по Програма „Коменски“ и наличието на европейска идентичност у участниците в програмата.

Също така, във втора глава са очертани конкретните задачи, които да се предприемат при използването на съответните методи, приложени в изследването.

По отношение на индикаторите на емпиричното изследване, можем да открием общо 28 емпирични индикатора, които са обединени около концептуалните индикатори: **чуждоезиков репертоар** (към него спадат следните емпирични индикатори: *изучавани чужди езици; ниво на владене на чуждите езици; ниво на владене на езика на приемащата страна; допълнително езиково обучение; цел на изучаване на чуждите езици; настояща употреба на чуждите езици*), **усещане за европейска идентичност** (към него спадат емпиричните индикатори: *индивидуално дефиниране на европейските характеристики; чувство за принадлежност към Европа; чувство за принадлежност към България; чувство за принадлежност към град/регион; познание на европейски символи; чувства към ЕС*;

---

⁷ С цел сравнение на двата метода, може да се види повече за експерименталния метод в Cohen et al (2011), Джонев (2004)

⁸ Поради срока на дисертационното изследване не е възможно експериментът да бъде проведен преди и след двустранните обмени.

чувства към България; усещане за общност спрямо другите европейци (спрямо хора от други континенти); най-значими европейски ценности) и **преживявания по време на двустранния училищен обмен по Програма „Коменски“** (към него спадат емпиричните индикатори: чужд език (чужди езици), използван(и) в обмена по „Коменски“; самооценка на езиковия прогрес след обмена; събеседници, с които е използван езика на приемащата страна; приятелски връзки с хора от страната-партньор по обмена; обсъждане на теми, свързани с Европа и ЕС; самоопределяне на засилена емоционална привързаност вследствие на обмена) и **езиковите нагласи** на участниците в обмена (към този концептуален индикатор спадат емпиричните индикатори: предпочитания към друг чужд език; предпочитана комбинация от езици в ЕС; отношение към английски език като *lingua franca*; отношение към въздействието на чуждите езици върху някои европейски ценности (диалогичност към други култури); отношение към въздействието на чуждите езици върху социалната кохезия на ЕС), както и **други фактори** (към тях спадат: роднини/близки в ЕС и посещение на близките в ЕС през последните 3 години). Тези индикатори и групирането им са в основата на създаването на анкетите за участници от двустранни обмени по програма „Коменски“. Това е направено с цел да се установи връзката между език и европейска идентичност, като такова изследване досега не е правено в България и това е опит да се представи теоретичен модел за проучване на едно ново поле, което има комплексен характер.

Трета глава е посветена на представяне на резултатите от анализ на политиката на многоезичие в Европейския съюз. Анализът използва модела на Spolsky (2004; 2009) за анализ на езикова политика, включващ *анализ на езиковото управление, анализ на езиковите практики и анализ на езиковите вярвания*. По отношение на езиковото управление са разгледани и анализирани документите на ЕС, насърчаващи многоезичието в ЕС, като е установен и моделът на залегналата в тях концепция за европейска идентичност. Разглежданите европейски документи са три типа: **правни** - Договора за създаване на Европейската общност; Регламент №1 на Съвета от 15 април 1958 г.; Договора за Европейския съюз; **стратегически** (и свързаните с тях резолюции и решения на Европейския съвет, Съвета на министрите и Европейския парламент) – Резолюцията на Съвета на министрите на образованието от 31 март 1995 г. относно подобряването и разнообразяването на ученето на езици и преподаването в образователните системи на Европейския съюз; „Бяла книга върху образованието и обучението – обучение в обществото на знанието“; Резолюция на Съвета на министрите на образованието от 31 март 1995 г. относно подобряването и разнообразяването на ученето на езици и преподаването в образователните системи на Европейския съюз; Решението на Европейския съвет от

23.03.2000 г., известно като *Лисабонска стратегия*, Решението на Европейския съвет от 15-16 март 2002 г. (известни още като „целите от Барселона 2002“), Планът за действие 2004-2006 за насърчаване на чуждоезиковото обучение и езиковото многообразие (*Promoting Language Learning and Linguistic Diversity: An Action Plan 2004-2006*) от 2003 г.; Резолюция с препоръки към Комисията по европейските регионални и малко използвани езици „Регионалните и малко използваните езици – разширяване и културно многообразие” от 4 септември 2003 г.; Новата рамкова стратегия за многоезичието (*New Framework Strategy on Multilingualism*); Резолюция на Европейския парламент за нова рамкова стратегия за многоезичие от 15 ноември 2006 г.; Резолюция на Съвета от 21 ноември 2008 г. относно европейска стратегия за многоезичието; „Многоезичието: преимущество за Европа и обща отговорност”, „Преосмисляне на образованието: инвестиране на умения за постигане на по-добри социално-икономически резултати” от 20 ноември 2012 г. и придружаващият го работен документ на службите на Комисията относно езиците „Езикови компетенции за заетост, стабилност и растеж”, и **доклади** – Доклад на Групата на високо равнище по въпросите на многоезичието от 2007 г.; „Предизвикателство с благотворен ефект: как езиковото многообразие би могло да укрепи Европа”, съставен от групата „Интелектуалци за межкултурен диалог”, свикана от Европейската комисия през 2007 г.

Изводите, които могат да се направят от гореописаните документи в областта на многоезичието, са, че европейската идентичност е в непрекъснат процес на изграждане. Тя съдържа в себе си граждански и културни елементи. Гражданските елементи, които се очертават в документите, са общи принципи и ценности, общи права и задължения, общ пазар, мобилност на трудовия пазар, европейско гражданство, а културните – общо културно, духовно и историческо наследство, колективни спомени, културни ценности. В комуникациите на ЕК преобладава гражданският компонент на идентичността, особено в по-новите документи, докато в докладите на Групата интелектуалци за межкултурен диалог и Групата на високо равнище по въпросите на многоезичието преобладава културният компонент на европейската идентичност. Тази концепция ни доближава до гореописаната теория на Майкъл Брутер за двукомпонентна европейска идентичност. Така можем да твърдим, че **първата хипотеза** е потвърдена. Концепцията за европейска идентичност, стояща зад документите, утвърждаващи многоезичието, е тази, описана от Bruter (2005) – регионалната, националната и европейската идентичност са в отношения, наподобяващи концентрични кръгове – надграждат се една друга, без да са в конфликт.

Многоезичието е представено във всички документи като инструмент на идентичността, поради способността си да обединява различни култури и съответно да споява културите в рамките на ЕС. Политиката на ЕС за многоезичие е основана на

основополагащия принцип на ЕС – зачитане на многообразието, което очертава нейния граждански аспект.

Прави впечатление обаче, че стратегическите документи в областта на многоезичието започват да се появяват едва в края на 20-ти век. Едва тогава започва да се говори за връзката между владеенето на езици и европейската идентичност – като че ли за да се легитимира европейския проект, който до подписването на ДЕС е бил предимно икономически. Във всички стратегически документи виждаме и тясната обвързаност на ползите от многоезичието с конкурентоспособността, общия пазар и заетостта, което създава предпоставки за формиране на инструментална нагласа към европейската интеграция, или възприемане на езика *като врата / възможност* (според формулировката на Kraus & Kazlauskaitė 2013). В някои документи, като Бялата книга, Новата рамкова стратегия, Резолюцията на Съвета от 2008 г. и Съобщението на ЕК от 2008 г., виждаме, че езиците се разглеждат като културно богатство, общо наследство, пряк израз на културата и т.н. (т.е. *езикът като връзка*, пак по Kraus & Kazlauskaitė (2013), създаващ предпоставки за изграждане на интегративна нагласа към европейската интеграция), но това се използва предимно в уводните части на документите, където се обосновава нуждата от съответния документ. Когато обаче става въпрос за конкретни цели и мерки, свързани с многоезичието, експлицитно се изтъкват ползите за икономиката и заетостта. Резолюциите на Европейския парламент обаче представят важността от конкретни мерки за утвърждаване на културното и езиково многообразие чрез насърчаване на изучаването и на регионални и малцинствени езици, освен на официалните езици на ЕС. Друг документ, който начертава цели и мерки, изцяло насочени към заздравяването на културния компонент на европейската идентичност чрез многоезичие, е Докладът „Предизвикателство с благотворен ефект“ на група „Интелектуалци за межкултурен диалог“, която е външна за европейските институции.

Анализът на езиковите практики представя резултати от европейски изследвания, засягащи езиковите компетентности на европейските граждани. На институционално ниво можем да почерпим данни за резултатите от европейската езикова политика от няколко типа източници, които можем условно да разделим на: 1) **проучвания в областта на езиковата политика** (които могат да бъдат *статистически проучвания* (Евростат), *проучвания на общественото мнение* (Евробарометър) и *сборни проучвания* (Eurydice); 2) **тестове на езиковите компетентности** (Европейско изследване на езиковите компетентности – 2011 г.); 3) **национални профилни изследвания** и 4) **гранични (интердисциплинарни) изследвания**, които изследват ролята на езиците за различни сфери на живота (икономика и бизнес, медии, креативност, национална идентичност и т.н.).

В заключение можем да кажем, че в ЕС има редица разнообразни проучвания и

изследвания, изучаващи езиковата ситуация и езиковите нагласи в ЕС. Освен стандартното самооценяване, използвано при Евробарометър, се въвежда и методът на теста, чрез който се оценява по обективно нивото по чужд език на учащите в ЕС. Друг важен аспект на изследванията е, че се търси връзката между езиците и други важни сфери, като образование, бизнес, ИКТ, медии, преводи и други. Следвайки приоритетите на Стратегията за многоезичие от 2005 г., тези изследвания допринасят за увеличаване на информираността относно ползите от владенето на чужди езици за различни сфери на живота и по този начин допринасят за изграждането на едно многоезично европейско общество.

Анализът на езиковите вярвания представя резултати от европейски изследвания, които включват въпроси за езиковите нагласи, в частност резултатите от Специален Евробарометър 386 „Европейците и техните езици“. Разделите от изследването, които се разглеждат в изследването, са: *Нагласи към ученето на езици*, *Нагласи на гражданите на ЕС към многоезичието* и *Нагласи към превода*. Направено е и сравнение с данни от някои въпроси, засягащи езиковите нагласи, от по-ранни издания на Специален Евробарометър „Европейците и техните езици“ (от 2001 г. и 2006 г.). За съжаление, липсват данни за езиковите нагласи на гражданите на ЕС от други европейски изследвания.

Заклучението, което може да се направи в този раздел, е, че гражданският аспект (изразяващ се в ползите от общия пазар на труда – напр. намиране на по-добра работа, и зачитане на основни европейски принципи – напр. равнопоставеност на езиковото многообразие) и културният аспект на нагласите към европейската идентичност (свързан със запазване на културното и езиково многообразие, както и опознаването на нови култури и езици), залегнали в документите, присъстват и в езиковите практики и езиковите вярвания на европейците. По отношение на практиките, виждаме как в по-голяма степен езиците се ползват от европейците за екскурзионни пътувания, развлечения, общуване с приятели и в по-малка степен за работа, което предполага предпоставка за формиране на интегративна нагласа към европейската интеграция, а оттам и формиране на културно-ориентирана европейска идентичност. От друга страна, нагласите на европейците, свързани с целта на изучаване на чужди езици (насочена към бъдещето), са свързани предимно с намиране на работа в чужбина или в страната и по-малко с опознаване на чужди култури, което предполага създаване на предпоставка за формиране на инструментална нагласа към европейската интеграция, а оттам и на гражданско-ориентирана европейска идентичност. В този смисъл виждаме как и двата типа нагласи към интеграцията, водещи до двата компонента на европейската идентичност (граждански и културен), се преплитат в практиките и вярванията на европейците.

Интересно е също така да отбележим, че езиковите практики на европейците в много

голяма степен се различават от нагласите им към многоезичието. Един от многото примери за това е как 84% от европейските граждани считат ученето на чужди езици за необходимо, но едва 54% от тях могат да водят разговор на чужд език.

От друга страна, виждаме все по-голямото разпространение на английския език сред европейците и можем да се съгласим с извода, че формулата на чуждоезикова политика в ЕС вече не трябва да е майчин език + 2 чужди езика, а майчин + английски + чужд език, избран според езиковата ситуация в съответния регион (Pietiläinen, 2011).

В **Четвърта глава** се навлиза в проблематиката на национално равнище и в нея са представени резултати за България. С оглед спецификата на изследването се налага историко-теоретичен обзор и са изведени етапите в чуждоезиковото обучение в България (Чавдарова 2011). По отношение на анализа на чуждоезиковата политика в България, е необходимо е да се направи уточнението, че се използва същият модел като в трета глава, но се проучват събрани, селектирани и систематизирани документи – **правни** (Конституция на Република България от 1991 г.; Закон за народната просвета от 1991 г.; Правилник за прилагане на Закона за народната просвета; Наредба №6 от 2001 г. за разпределение на учебното време за достигане на общообразователния минимум по класове, етапи и степени на образованието и Наредба №2 за учебното съдържание), **стратегически** (Националната програма за развитие на училищното образование и предучилищното възпитание и подготовка (2006 г. – 2015 г.); Програмата за развитието на образованието, науката и младежките политики в Република България (2009 г. – 2013 г.); Националната стратегия за учене през целия живот (2008 г. – 2013 г.) и Националната стратегия за учене през целия живот (2014 г. – 2020 г.) и **учебни програми по чужд език**, които са създадени и приети в България.

Това дава основания да се направи изводът, че при прилагане на този модел се установяват целите и приоритетите, свързани с чуждоезиковата образователна политика в България. Също така, са представени моделите на езикови практики и езикови вярвания на българите, според проведени за България *статистически проучвания* (Евростат; НСИ), *проучвания на общественото мнение* (Евробарометър), тестове на езиковите компетенции (Европейско проучване на езиковите компетенции – 2011 г.; държавни зрелостни изпити по чужд език), както и на други изследвания.

В заключение можем да кажем, че в Четвърта глава е направен комплексен анализ на чуждоезиковата политиката в България, включващ от една страна анализ на документи, а от друга анализ на езиковите практики и езиковите вярвания на българите. Анализът на езиковите практики и вярвания е вторичен, тъй като той е направен по данни от проведени вече проучвания и изследвания за България, но той е в контекста на дисертационното

изследване и с оглед на разглежданата проблематика.

Изводите, които можем да направим за политиката на многоезичие в България, са следните:

- В България законодателството дава възможност за изучаване на разнообразни чужди езици, но това рядко се прилага поради ред причини (демографски, икономически, политически) и езиковият репертоар на българите е сравнително тесен (Пачев, 2007). Изключение правят студентите, където се забелязва по-голямо езиково многообразие в репертоарите.
- Българите в голямата си степен все още не осъзнават нуждата от плурилингвизъм за себе си и влошават езиковите си умения. Въпреки това много от тях осъзнават нуждата от политика, насочена към подобряване на езиковите умения на гражданите.
- Държавните образователни изисквания по чужд език не са добре интегрирани с Общата европейска езикова рамка, а зрелостните изпити по чужд език не са добър критерий за оценяване на чуждоезиковите нива на учениците.
- Необходими са стъпки за практическото подобряване на преподаването и изучаването на чужди езици в България.

В **пета глава** са проследени целите, приоритетите и дейностите, посочени в документите, регулиращи Програма „Коменски” през годините, за да можем да установим доколко в тях е застъпено насърчаването на езиковото многообразие в ЕС и мобилността като средство за опознаване на това многообразие. Така са установени доколко целите на програмата спомагат за изграждане на европейска културна идентичност, основана на зачитането и насърчаването на езиковото и културно многообразие. Включена е информацията относно различните европейски образователни програми („Сократ”, „Учене през целия живот” „Еразъм+”), в които е включена Програма „Коменски” в диахронен план, и по отношение на промените в политиките, затова са очертани фазите, промените на управленско равнище, политиките, проектите и дейностите по проектите. Избран е подходът да се представят особеностите в отделни етапи с оглед представяне на информацията систематизирано. Очертани са по-пълно особеностите на Програма „Коменски” на различни равнища: правна регламентация, управление, съдържание, за да се установят дейностите и мерките, предприемани на европейско равнище по отношение на образованието в средните училища, и по-специално на насърчаването на плурилингвизма в този образователен етап.

В Пета глава се проследява доколко общите цели, приоритети, дейности от различните програми присъстват и в каква степен и особено в каква степен езиковата компетентност е

заложена като цел на тези програми. Също така, се представя участието на България в програма „Коменски” (и по-специално в децентрализираните дейности, към които спадат и двустранните партньорства) за периода 2007 – 2013 г. Разглежда се въздействието на училищните партньорства по Програма „Коменски” върху учениците (според данни от Работен документ на Европейската комисия „Оценка на въздействието на образователни и обучителни дейности”⁹ и от Компендиума за Секторна програма „Коменски” за периода 2007 г. - 2013г. на Центъра за развитие на човешките ресурси¹⁰). На базата на разгледаните анализи на въздействието на училищните партньорства по Програма „Коменски” върху учениците (в частност, повишен интерес към културите на други европейски страни, както и подобряване на езиковите умения), можем да допуснем, че училищните партньорства спомагат за развиване на европейското измерение на образованието и оттам за формирането на усещане за културна европейска идентичност. Тази тенденция е по-ясно изразена при двустранните партньорства, защото те имат езикова насоченост и насочват вниманието на участниците към езиковото многообразие на ЕС, а от друга страна – защото обхващат повече ученици (в сравнение с многостранните партньорства) и съответно ефектът от тях е по-голям.

Втората хипотеза, според която инструментите на европейската образователна политика на многоезичие, целящи постигане на плурилингвизъм (в частност Програма „Коменски”), целят и формиране на усещане за европейска идентичност, е потвърдена, защото в целите и приоритетите на повечето документи, регулиращи Програма „Коменски”, експлицитно или имплицитно е заложена връзката с европейската идентичност.

Шеста глава е посветена на представяне на резултати от емпирично изследване (използващо количествени и качествени методи), което цели да установи ролята на двустранните училищни обмени по програма „Коменски” върху идентификацията на участниците с Европейския съюз. Количественото изследване представлява анкетно проучване, проведено сред ученици, участвали в двустранен училищен обмен по Програма „Коменски“ в периода 2010 – 2013., и сред техни неучаствали ученици от същите училища (контролна група). Целта на проучването беше да докаже дали обменът по програма „Коменски“, като пример за инструмент на европейската езикова политика, има въздействие върху формирането на усещане за европейска идентичност у участващите ученици в обмените. За доказване на хипотезата беше използвана контролна група от неучаствали ученици от същите училища.

Бяха обхванати всички училища с одобрени проекти за двустранно партньорство за

---

9 Study on the Impact of Comenius School Partnerships on Participating Schools. Institutional Changes and European Dimension. Executive Summary. (2012). European Commission.

10 Африканов, Л., Куйова, В., Рановска, М. & Лишков, Х. (2013). *Секторна програма „Коменски“. Успешни проекти 2007 – 2013*. Център за развитие на човешките ресурси.

периода 2010 г. - 2013 г. (37 одобрени проекта, плюс един одобрен проект от резервите), от които по-голямата част (21) откликнаха и бяха анкетирани. Имаше различни причини в някои от училищата да не бъде проведено анкетното проучване: учениците, участвали в проекти, одобрени през 2010 г., вече са завършили средното училище и са извън системата на средното образование; част от учениците, участващи в проекти, одобрени през 2013 г., все още не бяха осъществили обмените, тъй като проектите са двегодишни, а имаше и случаи, в които училищното ръководство отказваше да сътрудничи. Така, извадката ни обхваща максималният възможен брой участвали ученици. В периода май – октомври 2014 г. бяха анкетирани 279 ученици, които са участвали в двустранни обмени по Програма „Коменски“, и 255 ученици, които не са участвали в чуждестранните обмени, но са от същото училище и клас¹¹. Училищата, които участват, са с разнообразни профили: езикови гимназии, математически и природо-математически гимназии, професионални гимназии, финансово-счетоводни гимназии, търговска гимназия, национално училище за музикално и танцово изкуство, средни общообразователни училища (с и без интензивно изучаване на чужди езици), основни училища и др., което показва, че предоставената чрез двустранните партньорства европейска мобилност и езиков контакт са от интерес за всякакви типове училища, а не само за езиковите гимназии. Градовете, от които са участвали в изследването ни училища, са следните: Бургас – 2 училища, Велинград – 1, Видин – 2, Копривщица – 1, Кърджали – 1, Монтана – 2, Пазарджик – 1, Плевен – 1, Пловдив – 1, Радомир – 1, Русе – 2, Силистра – 1, и София – 5 училища.

Участниците са на възраст от 12 до 18 години¹², като най-много са на 18- и 17-годишна възраст (съответно 29.1% и 28.4%), последвани от тези на 16-годишна възраст (11.9%). Това ни дава основание да допускаме, че мнозинството от респондентите ще бъдат достатъчно зрели, за да преценят принадлежността си към ЕС, към България и региона, както и идентифицирането на някои компоненти на европейската идея.

Общо респондентите (участвали и неучаствали) са 536, от които 62.5% са жени, а 34.7% са мъже. 87.9% от тях са посочили български като майчин език (език в семейството), 8.9% са посочили турски, 0.7% са посочили два езика в семейството (български и турски/испански/италиански/иврит), 0.2% – арменски, а 2.2% не са посочили никакъв майчин език.

В тази глава са представени резултати от различни видове статистически анализи – първо, са представени резултатите от честотни анализи на всеки един от представените във

---

¹¹ Има много редки случаи, в които са анкетирани и неучаствали ученици от други класове, но от същото училище.

¹² Някои от участниците са попълнили анкетата, след като вече са завършили и затова са посочили сегашната си възраст (19 или 20 г.), а не тази по време на осъществяване на обмена.

втора глава 28 емпирични индикатора, а след това са представени резултати от многофакторни анализи (факторен анализ, регресионен анализ, корелационен анализ), които онагледяват връзки между отделните компоненти на европейската идентичност и езиковия репертоар, а също въздействието на други фактори върху идентификацията с ЕС.

Основният извод, който можем да направим от резултатите от честотния анализ, е, че у участниците в двустранните обмени има по-голяма степен на декларирана принадлежност към Европа, в сравнение с неучаствалите в обмена респонденти. Вследствие на това можем да твърдим, че именно обменът е повлиял на участниците да изградят тази идентификация. Според данните от изследването най-голям относителен дял от участниците са отговорили „По-скоро да” на въпроса дали изпитват принадлежност към Европа (38.4%), последвани от тези, които са напълно съгласни с това (24.8%), като така положителните отговори възлизат на 63.2% от участниците. При неучаствалите в обмена процентът на положителните отговори е значително по-нисък (52.9%). Ако сравним тези данни с данните от Евробарометър 77.4 от юни 2012 г., ще видим как там резултатите показват, че при 53% от респондентите европейската идентичност присъства в общата идентификация (национална и европейска, европейска и национална или само европейска), което се доближава до относителния дял на непътувалите ученици. Според изследването на българските младежи на Митев & Ковачева (2014) едва около 30% изпитват силна принадлежност към Европа, което означава, че най-вероятно именно мобилността по Програма „Коменски” е оказала решаващо въздействие върху участниците по отношение на принадлежността им към Европа. Също така, сред неучаствалите ученици е по-висок процентът, на които им е трудно да определят своята принадлежност към Европа – 33.6% при неучаствалите са отговорили „Нито да, нито не”, а при участвалите този процент е 20.5%. Отрицателните отговори („Изобщо не” и „По-скоро не”) са сходни и при двете групи: 15.3% за участвалите и 13.5% за неучаствалите (Табл. 6-35)¹³.

Табл. 6-35. Принадлежност към Европа

		Участвали в Програма „Коменски”		Total
		Не	Да	
Принадлежност към Европа	Изобщо не	4,8%	4,7%	4,7%
	По-скоро не	8,7%	11,6%	10,3%
	Нито да, нито не	33,6%	20,5%	26,7%
	По-скоро да	37,6%	38,4%	38,0%
	Да, напълно	15,3%	24,8%	20,3%
Total		100,0%	100,0%	100,0%

¹³ В Автореферата е запазена оригиналната номерация на фигурите и таблиците от дисертационния текст.

Трудно е да се обясни наличието на антиевропейски чувства при участниците в обмените. От една страна, то може да се дължи на негативно преживяване по време на обмена, на провокативно поведение от страна на респондента (характерно за подрастващите, каквито са и нашите респонденти) или на неповлиян от обмена евроскептицизъм. При най-крайния отрицателен отговор („Изобщо не“) имаме почти равен брой при участвали и неучаствали – съответно 4.8% и 4.7%. Това може да ни доведе до извода, че това мнение е неповлияно от обмена и се дължи на други фактори. При отговорилите „По-скоро не“ учудващо превес имат участниците в обмена – 11.6%, спрямо 8.7% от неучаствалите ученици. Тъй като в хода на качествените интервюта с учениците-участници и в експертните интервюта с учителите не беше споделено негативно преживяване по време на обмените, можем да предпологаме, че тези отрицателни отговори са или резултат на провокативно поведение от страна на някои участници, или са в резултат от запознаването с проблемите на ЕС в хода на проекта, или пък са в резултат от почувствана заплаха спорямо националната им идентичност. За съжаление, при качествените интервюта не бяха изразени евроскептични мнения и не можем да направим изводи какви фактори са повлияли на този избор.

Също така, при участниците в двустранните обмени се забелязва по-богат езиков репертоар и по-добро владение на чужди езици. При тях има и по-голяма степен на осъзнаване на културното многообразие като европейска ценност, което можем да допуснем, че се превръща в основа за идентификацията с Европа. Освен това 95.7% от участниците и 92.9% от неучаствалите са съгласни (отговорили са с „Да, напълно“ и „По-скоро да“) с твърдението, че владенето на обмена прави индивида по-отворен към чужди култури. Според 85.8% от участвалите и 77.8% от неучаствалите ученици владенето на чужди езици сплотява европейците. По-високият процент на положителни отговори сред участниците, както и по-малкият отрицателен процент при тях (3.3% спрямо 8.3% при неучаствалите), говори за благотворно влияние на обмена по отношение на признаването на ролята на чуждите езици за социалната кохезия на Европа.

С цел да определим някои зависимости между различните индикатори, описани и анализирани по-горе, сме направили няколко многофакторни анализа, които ще ни помогнат да определим наличие или липса на връзки. Конкретните връзки и въздействия са онагледени в Схема 1, която представлява логическа рамка на нашето изследване.

Схема 1. Логическа рамка на изследването

Накратко, езиковият репертоар на учениците е предпоставка за тяхното участие в двустранен езиков обмен по Програма „Коменски“. Езиковият обмен пък от своя страна създава предпоставки, които въздействат върху европейската идентичност на участниците, както и на езиковите нагласи към чуждите езици – създават се условия за употреба на чуждия език, за комуникация с партньорите, за обсъждане на европейски теми, както и за създаване на приятелства с учениците от страната-партньор. Други фактори, които влияят на европейската идентичност и езиковите нагласи на участниците могат да бъдат целта за изучаване на чужди езици (при интегративната мотивация можем да говорим за по-силна привързаност към европейските езици и култури, а оттам и към Европа като цяло) и употребата на чуждите езици. Допълнителни външни фактори за тези променливи се явяват наличието на роднини и приятели в други европейски страни, както и посещаването им през последните няколко години.

Връзката между европейска идентичност и езикови нагласи е двустранна, защото от една страна положителните езиковите нагласи (особено положителното отношение към въздействието на чуждите езици върху укрепването на европейските ценности и върху социалната кохезия в ЕС) укрепват европейската идентичност, а от друга страна,

европейската идентичност (един от чиито основни компоненти е уважение към културното и лингвистичното многообразие) води към засилен интерес към изучаването и опознаването на европейските езици и култури.

В тази връзка са поставени няколко задачи, за които трябва да използваме различни многофакторни анализи:

- 1) Да се определят взаимоотношенията между европейска, национална и регионална идентичност (да се провери дали са като концентрични кръгове, т.е. съществуват паралелно) - В. 15, В.16, В.17 и В. 19, В.20

За целта е направена корелационна матрица между заявената принадлежност към Европа, принадлежността към България и принадлежността към града/региона (разглеждани са положителните отговори „Да, напълно” и „По-скоро да” на въпроси 15, 16 и 17). Корелационният анализ е статистически метод, чрез който се търсят корелационни зависимости между различни индикатори. Той е източник за съдържателен анализ на статистическите данни (Джонев 2004) и е полезен за нашето изследване, защото ще ни даде възможност да търсим зависимости между обектите на нашето изследване.

Табл. 6-57. Принадлежност към Европа, България, регион - корелационна матрица (Участвали)

		Принадлежност към Европа	Принадлежност към България	Принадлежност към града
Корелация	Принадлежност към Европа	1,000	,125	,096
	Принадлежност към България	,125	1,000	,396
	Принадлежност към града	,096	,396	1,000

Табл. 6-58. Принадлежност към Европа, България, регион - корелационна матрица (Неучаствали)

		Принадлежност към Европа	Принадлежност към България	Принадлежност към града
Корелация	Принадлежност към Европа	1,000	,133	,141
	Принадлежност към България	,133	1,000	,381
	Принадлежност към региона	,141	,381	1,000

Резултатите от нашето изследване очаквано показват средна корелация между принадлежността към региона/града и принадлежността към България¹⁴. Корелацията между

¹⁴ По принцип корелацията е между 0 (променливите са напълно независими) и 1 (променливите са напълно зависими право пропорционално). За слаба се счита корелация до 0.33, за средна – между 0.33 и 0.67, а за силна – над 0.67 (Джонев, 2004). Отрицателна корелация означава, че с увеличаването на едната променлива

принадлежността към България и тази към Европа и ЕС е слаба (0.125 за участвалите и 0.133 за неучаствалите), но пък е положителна. Също така, имаме средна корелация между регионална и национална принадлежност (0.396 за участвали и 0.381 за неучаствали), както и слаба корелация между регионална и европейска принадлежност (0.096 при участвалите и 0.141 при неучаствалите) – Табл. 6-57 и Табл. 6-58. Тези резултати ни дават основания да приемем, че трите териториални нива на политическа идентичност (регионална, национална и европейска) могат да съществуват съвместно без да са в конфликт.

Въвеждаме още един корелационен модел между индикаторите от В.19 и В.20. – чувства към ЕС и чувства към България (на базата на реакцията към изгарянето на европейския и националния флаг). Резултатите от корелационния анализ показват, че съществува средна корелация между реакцията при изгарянето на европейския флаг и реакцията при изгарянето на българския флаг при участвалите (0.352 – Табл. 6-59) и слаба, но положителна корелация между двата типа реакции сред неучаствалите ученици (0.244 – Табл. 6-60).

Табл. 6-59. Цифрово представяне на афект (европейски и бълг. флаг) - Корелационна матрица (Участвали)

			ЕС флаг - цифрово представяне на афект	Бълг. флаг - цифрово представяне на афект
Kendall's tau_b	ЕС флаг - цифрово представяне на афект	Correlation Coefficient	1,000	,352**
		Sig. (2-tailed)	.	,000
		N	279	278
	Бълг. флаг - цифрово представяне на афект	Correlation Coefficient	,352**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,000	.
		N	278	278

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Табл. 6-60. Цифрово представяне на афект (европейски и бълг. флаг) - Корелационна матрица (Неучаствали)

		ЕС флаг - цифрово представяне на афект	Бълг. флаг - цифрово представяне на афект
Kendall's tau_b	ЕС флаг - цифрово представяне на афект	Correlation Coefficient 1,000	,244**
		Sig. (2-tailed) .	,000
		N 255	254
	Бълг. флаг - цифрово представяне на афект	Correlation Coefficient ,244**	1,000
		Sig. (2-tailed) ,000	.
		N 254	254

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

И двата корелационни анализа показват положителна корелация между национално и европейско ниво на принадлежност, като първият представя и положителна корелация между европейско и регионално ниво на принадлежност. Така можем твърдим, че теорията за вгнездените териториални идентичности (Bruter 2005; Herrmann et al. 2004; Risse 2010) се оказва валидна и при нашата целева група.

- 2) Да се провери наличие на корелация между декларираната европейска идентичност и скритата (неосъзната) европейска идентичност на базата на съпоставка на положителните отговори на В. 15 спрямо комплексен резултат от отговорите на В.6, В.14, В.18, В.19, В.21, В.22 (съдържащи компоненти на европейска идентичност);

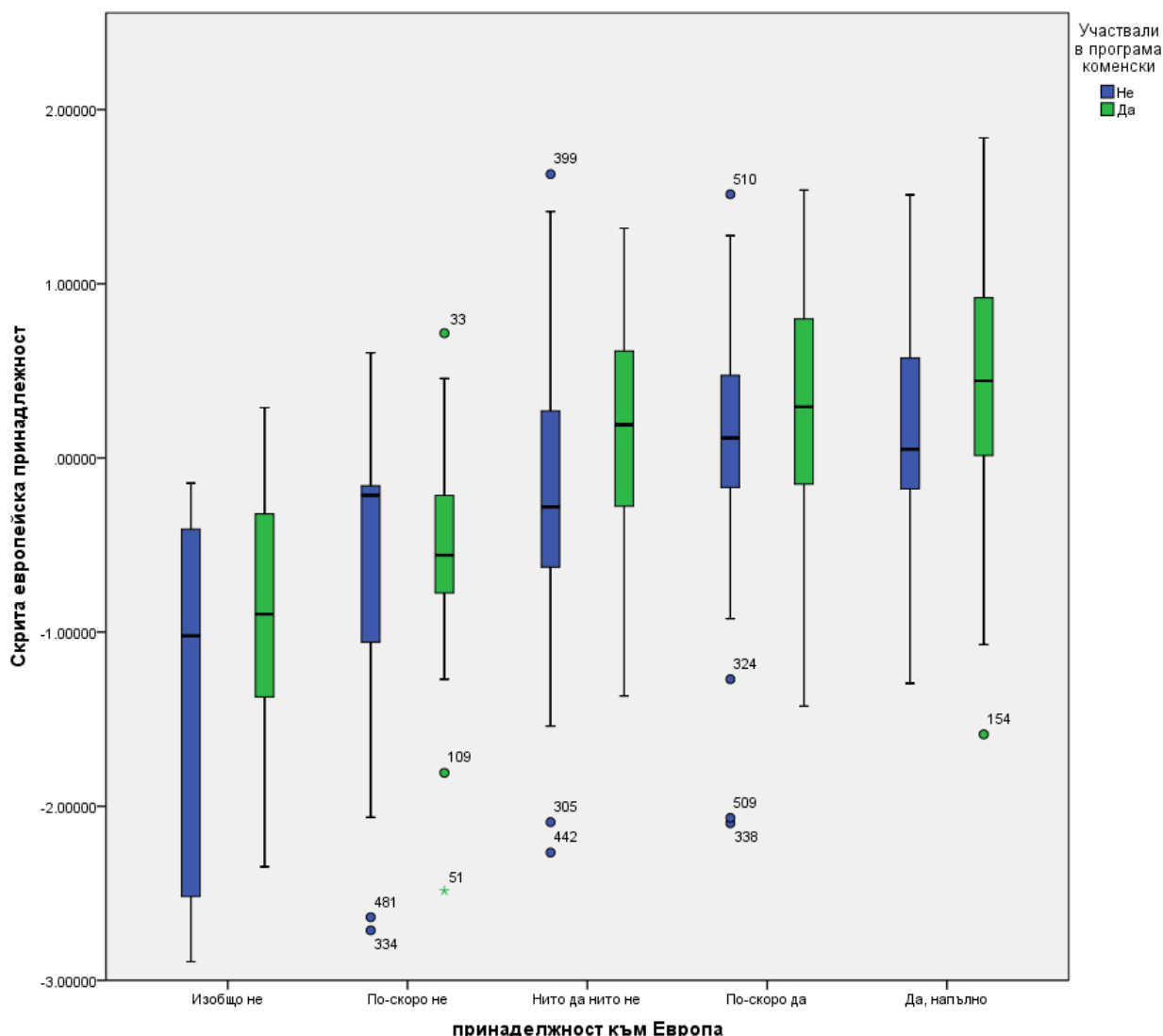
Посредством факторен анализ¹⁵ на индикаторите от В.6, В.14, В.18, В.19, В.21, В.22 (представляващи въпроси, свързани с отделни компоненти на европейската идентичност, чрез които индиректно проверяваме наличие на неосъзната идентификация с ЕС) се извлича главният компонент. Неговата цифрова стойност представлява нова променлива, като се изчислява корелацията ѝ с отговорите на Въпрос 15 (заявена принадлежност към Европа и ЕС). Резултатите от изследването ни показват, че съществува средна корелация от 0,391 между скритата и декларираната европейска идентичност¹⁶ (Табл. 6-61).

¹⁵ Факторният анализ се използва за откриване на латентни (скрити) фактори, които не могат да бъдат измерени директно (Харалампиев 2012).

¹⁶ Определяме корелацията като значима, защото коефициента Sig. е в рамки < 0,05.

Табл. 6-61. Корелация между скрита и декларирана европейска идентичност

		Скрита европейска принадлежност	Декларирана принадлежност към Европа
Скрита европейска принадлежност	Pearson Correlation	1	,391**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	243	218
Декларирана принадлежност към Европа	Pearson Correlation	,391**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	218	229

Фиг. 6-5. Графично разпределение на корелацията между скрита и декларирана европейска идентичност (Правоъгълниците маркират разпределението на 95% от резултатите. Правите вертикални линии показват останалите 5%, а ако има точки, то те са единични случаи, които са възприемат като изключения. Късите хоризонтални линии в правоъгълниците показват къде е средната стойност.)

Това означава, че декларираната европейска идентичност кореспондира с различните

проявления на тази идентичност. Също така, от Фиг. 6-5 се вижда, че скритата европейска идентичност е по-силна при участвалите, отколкото при неучаствалите, както и че, корелацията между двата типа идентичност е по-силна при участвалите. Това отново ни потвърждава хипотезата, че обменът е повлиял върху усещането за европейска идентичност на участниците.

- 3) Да се провери наличие на културни (В.14А, В.14Б; В.22Ж) и граждански (В.14В, В.22А, В.22Б, В.22В, В.22Г, В.22Д, В.22Е) компоненти на европейската идентичност (сред отговорилите положително на В.15 – В.15А и В.15Б)

Бяха направени два факторни анализа, включващи възможните отговори, съдържащи само граждански, и съответно само културни компоненти на европейската идентичност. От всеки един от тях беше извлечен главният компонент, съответстващ на гражданския и на културния компонент на този тип идентичност. Посредством корелационен анализ установяваме доколко извлечените граждански и културен компонент са свързани с декларираната европейска принадлежност (В. 15). Резултатите показват, че при участвалите съществува значима средна корелация между културния компонент и европейската принадлежност (0.341) и слаба, но значима и положителна корелация между гражданския компонент и европейската принадлежност (0.271) – Табл. 6-64.

Табл. 6-64. Корелационен анализ между принадлежност към Европа и културен и граждански компонент (Участвали)

		Граждански компонент на евр. идентичност	Културен компонент на евр. идентичност	Принадлежност към Европа
Принадлежност към Европа	Pearson Correlation	,271**	,341**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	
	N	258	258	258

Табл. 6-64. Корелационен анализ между принадлежност към Европа и културен и граждански компонент (Участвали)

		Граждански компонент на евр. идентичност	Културен компонент на евр. идентичност	Принадлежност към Европа
Принадлежност към Европа	Pearson Correlation	,271**	,341**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	
	N	258	258	258

При неучаствалите резултатите показват, че не съществува значима корелация между гражданския компонент и европейската принадлежност (Sig. = 0.219) и слаба, но значима и положителна корелация между културния компонент и европейската принадлежност (0.241) – Табл. 6-65.

Табл. 6-65. Корелационен анализ между принадлежност към Европа и културен и граждански компонент (Неучаствали)

		Граждански компонент на евр. идентичност	Културен компонент на евр. идентичност	Принадлежност към Европа
Принадлежност към Европа	Pearson Correlation	,082	,241**	1
	Sig. (2-tailed)	,219	,000	
	N	228	228	229

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Това ни дава основание да направим извода, че европейската принадлежност при участвалите ученици е двукомпонентна – състои се от граждански и културен компонент (както при Bruter 2005), докато при неучаствалите имаме връзка между принадлежността към Европа и само един компонент – културния. Това може да се дължи на факта, че неучаствалите ученици не са се запознали отблизо с европейските институции, функционирането на ЕС и с правата, произтичащи от членството в ЕС, което е довело до липса на граждански компонент на тяхната принадлежност към Европа и ЕС. Понеже ситуацията е различна при участниците, можем да заключим, че именно обменът е повлиял върху формирането на този компонент на европейската им идентичност.

- 4) Да се установи влиянието на други фактори върху наличието на европейска идентичност (сред отговорилите положително на В.15 – В.15А и В.15Б) – да се

направи анализ на въздействието на променливите: *Приятелства* – В.12 (само при целевата група - участници); *Роднини в чужбина*; *Посещения на роднини (приятели) в чужбина* (важи и за целевата, и за контролната група)

За тази цел правим два независими анализа – корелационен и регресионен (логистична регресия) и за двете групи респонденти. При корелационния анализ коефициентът на значимост е по-голям от максимално допустимият (0.05) за всички корелации, освен при корелацията между приятелства с партньори по обмена и принадлежност към Европа (само за участвали) – вж. Табл. 6-66 и Табл. 6-68. При регресионния анализ коефициентът на значимост е по-голям от максимално допустимият (0.05) за всички категории, без приятелства с партньори по обмена (Табл. 6-67 и Табл. 6-69).

Табл. 6-66. Корелационен анализ между принадлежност към Европа, наличие на роднини/близки в ЕС, посещение при тях и приятелски отношения с партньори от обмена (Участвали)

		принадлежност към Европа
принадлежност към Европа	Pearson Correlation	1
	Sig. (2-tailed)	
	N	258
Посещение през последните три години	Pearson Correlation	,015
	Sig. (2-tailed)	,806
	N	258
Роднини или приятели в ЕС	Pearson Correlation	-,098
	Sig. (2-tailed)	,085
	N	258
Приятелски отношения	Correlation Coefficient	,130*
	Sig. (2-tailed)	,023
	N	256

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Табл. 6-67. Логистична регресия – участвали (Variables in the Equation)

		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a	Посещение през последни три години	,357	,277	1,656	1	,198	1,428
	Роднини или приятели в ЕС	-,545	,295	3,415	1	,065	,580
	Приятелски отношения	,796	,371	4,587	1	,032	2,216
	Constant	-,144	,367	,153	1	,696	,866

Табл. 6-68. Корелационен анализ между принадлежност към Европа, наличие на роднини/близки в ЕС, посещение при тях (Неучаствали)

		принадлежност към Европа
принадлежност към Европа	Pearson Correlation	1
	Sig. (2-tailed)	
	N	229
Посещение през последните три години	Pearson Correlation	,059
	Sig. (2-tailed)	,377
	N	229
Роднини или приятели в ЕС	Pearson Correlation	,043
	Sig. (2-tailed)	,476
	N	229

Табл. 6-69. Логистична регресия – участвали (Variables in the Equation)

		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a	Посещение през последните три години	,256	,299	,733	1	,392	1,291
	Роднини или приятели в ЕС	,219	,276	,630	1	,427	1,245
	Constant	-,309	,206	2,252	1	,133	,734

Наличието на европейска идентичност не може да се обясни със наличието на приятели или роднини във друга държава в ЕС и със скорошното им посещение, защото значимостта (Sig.) е по-голяма от 0,05 при индикаторите „Посещение през последните три години” и „Роднини или приятели в ЕС”. Единствено сред участвалите се наблюдава слаба зависимост между приятелството им с партньори от приемащата страна и декларираната им европейска идентичност.

- 5) Да се провери дали английският е де факто *lingua franca* за респондентите (В.1, В.8, В.23, В.24);

При изследване на английски като *lingua franca* влагаме следните характеристики:

- Английският език да е изучаван в училище (В.1);
- Английският да е използван за комуникация по време на двустранния обмен (само за участвалите) – В.8.
- Да е съгласен с твърдението, че всеки европеец трябва да говори английски (В.24А и В.24Б);
- Респондентът да е съгласен, че изучаването на английски език трябва да бъде

насърчавано в ЕС (В.23 всички без В.23А, В.23Д и В.23Е).

Приемаме, че английският е де факто *lingua franca* за всички, които отговарят и на горните условия. Резултатите показват, че това е така за 59.5% за участвалите и 61.2% за неучаствалите ученици (Табл. 6-70 и Табл. 6-71).

Табл. 6-70. Английски като *lingua franca* (Участвали)

	Брой	Процент	Валидни	Процент с нагрупване
Valid Не	107	38,4	39,2	39,2
Да	166	59,5	60,8	100,0
Total	273	97,8	100,0	
Липсва System	6	2,2		
Total	279	100,0		

Табл. 6-71. Английски като *lingua franca* (Неучаствали)

	Брой	Процент	Валидни	Процент с нагрупване
Valid Не	88	34,5	36,1	36,1
Да	156	61,2	63,9	100,0
Total	244	95,7	100,0	
Липсва System	11	4,3		
Total	255	100,0		

Сходните проценти и при двете групи показват, че тази ситуация не е постигната в резултат от обмена, а от други фактори – най-вече на глобалните процеси на налагането на английския език във всички сфери.

- б) Да се провери доколко езиковият репертоар на респондентите (В.1, В.2) съответства на предпочитаната комбинация от езици, която биха искали да се насърчава в ЕС (В. 23)

За целта се създава крос-таблица за индикаторите *брой изучавани езици* и *езикова комбинация, насърчавана в ЕС*. Участвалите в Програма „Коменски” желаят ЕС да насърчава изучаването на повече чужди езици. При тях предпочелите отговор „д” (майчин, два чужди езика и английски език) са с 10% повече, отколкото при неучаствалите. Участвалите в програмата изучават повече езици към момента на анкетирането (Табл. 6-72 и Табл. 6-73).

Табл. 6-72. Предпочитания към езици, насърчавани в ЕС (Участвали)

	Брой изучавани езици в у-ще			Общо
	1	2	3	
Езици, насърчавани в ЕС				
А - само майчин (М)	,7%	,7%		1,4%
Б – М и английски (EN)	2,5%	7,6%	,7%	10,8%
В – М, EN и др. чужд език (ЧЕ)	7,9%	39,0%	4,3%	51,3%
Г – М, EN, регионален и друг ЧЕ	,7%	2,2%	,4%	3,2%
Д - М, два ЧЕ и EN	1,8%	20,6%	2,9%	25,3%
Д2 - М , два ЧЕ без EN	,4%	1,1%		1,4%
Друго	1,8%	4,7%		6,5%
Общо	15,9%	75,8%	8,3%	100,0%

Табл. 6-73. Предпочитания към езици, насърчавани в ЕС (Неучаствали)

	Брой изучвани езици в у-ще			Общо
	1	2	3	
Езици, насърчавани в ЕС				
А - само майчин (М)	2,7%	,8%		3,5%
Б – М и английски (EN)	8,2%	11,0%	1,2%	20,4%
В – М, EN и др. чужд език (ЧЕ)	10,6%	33,3%	5,5%	49,4%
Г – М, EN, регионален и друг ЧЕ	,4%	2,7%	,4%	3,5%
Д - М, два ЧЕ и EN	2,0%	11,4%	2,0%	15,3%
Д2 - М , два ЧЕ без EN	,8%	,4%		1,2%
Друго	1,6%	4,7%	,4%	6,7%
Общо	26,3%	64,3%	9,4%	100,0%

Това ни дава основание да твърдим, че обменът е повлиял на интереса към езиковото многообразие на ЕС и към изучаването на повече чужди езици.

- 7) Да се провери дали има корелация между респондентите с *богат езиков репертоар* (2-3 чужди езика), *интегративна мотивация за учене на езици* (В.5Е, както и до известна степен В.5А, В.5В, В.5Г), *наличието на културна европейска идентичност* (В.14А, В.14Б; В.22Ж), *предпочитания за учене на нов европейски чужд език* (В.6), *предпочитание за езикова политика, включваща повече чужди езици* (В.23), *и съгласие с твърдението, че езиковото многообразие допринася за възпитаването на отвореност към други култури* (В.25) *и социалната кохезия в ЕС* (В.26).

Бяха направени два факторни анализа, включващи отговори, съдържащи само интегративна мотивация за учене на езици, и съответно само културни компоненти на европейската идентичност. От всеки един от тях беше извлечен главният компонент, съответстващ на интегративна мотивация и на културния компонент на този тип идентичност. И при двете изследвани групи най-силна е корелацията между индикаторите *отношение към въздействието на чуждите езици върху отвореността към други култури* и *отношение към въздействието на чуждите езици върху социалната кохезия в ЕС*, съответно 0,303 за участвалите и 0,470 за неучаствалите. Всички други корелации при участвалите или са слаби, или не са значими, с изключение на корелацията между *интегративна мотивация за учене на езици* и *културен компонент на европейската идентичност* (0,222). При неучаствалите се наблюдава слаба (между 0,1 и 0,2), но значима корелация между отговорите на почти всички въпроси използвани в анализа.

В следствие на описаните и анализирани резултати от многофакторните анализи можем да твърдим, че: имаме съвместимост между европейска, национална и регионална принадлежност; декларираната европейска идентичност кореспондира с различните проявления на тази идентичност; имаме граждански и културен компонент на европейската идентичност при участниците в обмена; няма установени други значими фактори, които да въздействат на тази идентичност у участниците (освен самата мобилност), с изключение на приятелствата, създадени по време на обмена; английският е де факто *lingua franca* и за участвалите, и за неучаствалите; участниците в обмена предпочитат да се насърчават комбинации, които включват повече чужди езици (*майчин, английски, чужд език и майчин, английски и два чужди*) и съществува зависимост между *интегративната мотивация за учене на езици* и *културния компонент на европейската идентичност*.

Постигната е целта на проучването и чрез различни видове статистически анализи (честотен анализ, както и многофакторни анализи, включващи корелационен анализ, факторен анализ и регресионен анализ) се доказва, че обменът по Програма „Коменски“ има въздействие върху формирането на усещане за европейска идентичност у участващите ученици в обмените. Също така, можем да твърдим, че идентификацията им с ЕС има граждански и културен компонент, както и че регионалната им, националната им и европейската им принадлежност съществуват съвместно, без да са в конфликт. Установи се и доминирането на английския език в техния репертоар и неговата употреба като де факто *lingua franca*. Освен това, се установи и благоприятстващата роля на плурилингвизма за формиране на една от основните европейски ценности – зачитане на културното многообразие, която представлява основа за европейска културна идентичност. Тези изводи

се потвърдиха и от резултатите на качествените интервюта, които бяха проведени с част от участниците с цел поясняване на връзките между отделните индикатори в количественото изследване.

Освен анкетното проучване, през ноември 2014 г. бяха проведени 11 полуструктурирани качествени интервюта с участници в двустранен обмен по Програма „Коменски”, от три училища (СОУ „Л. Каравелов” – гр. Копривщица, Търговска гимназия – гр. Бургас, и 46 ОУ „К. Фотинов” – гр. София), с цел изясняване на някои връзки между индикаторите, представени в Раздел 6.1 от дисертационния труд.

Вследствие на качествените интервюта можем да направим извода, че обменът е създал възможност за засилване на сближаването между съответните партньори чрез възможността за лична комуникация с тях, чрез досег с тяхната култура и чрез споделени общи преживявания, което пък от своя страна спомага за осъзнаване и зачитане на културното и езиково многообразие в ЕС – една основа за изграждане на усещане за по-голяма привързаност и принадлежност към ЕС. Така можем да твърдим, че резултатите от анализа на качествените интервюта в голяма степен обясниха връзките между отделните променливи в количественото ни изследване и потвърдиха резултатите от анализа на количествените данни, в частност, че двустранните училищни партньорства имат положително въздействие върху усещането за принадлежност към Европа и ЕС у участниците в тези проекти.

Също така, с цел получаване на експертна оценка от учителите, участващи в двустранните обмени, са проведени полуструктурирани интервюта с 28 учители от 16 училища в България¹⁷ в периода май – юли 2014 г. Въпросите засягат темите за впечателнията на учителите от обмена, оценката им за мотивацията и нагласите на учениците към програмата, Европа и ЕС преди да заминат и оценка на промяната след обмена (ако има такава), оценка на подобрението на езиковите умения след обмена, описание на езиците на комуникация, оценка на изпълнението на целите на двустранните обмени и препоръки.

От отговорите на учителите може да се заключи, че всички от интервюираните учители са с отлични или много добри общи впечатления от обмена. Те отчитат наличие на промяна нагласите на учениците към програма „Коменски”, ЕС и Европа – учителите споделят, че преди да заминат, много от учениците са изпитвали любопитство и нетърпение към предстоящия обмен, а след него са се почувствали в по-голяма степен европейци, осъзнавайки принадлежността си към европейското културно многообразие. Много учители

---

¹⁷ Обикновено интервютата се провеждат с координаторите на проектите, тъй като те са най-запознати с дейностите по проекта и с въздействието им върху учениците. При някои случаи са включвани и други членове от проектния екип.

казват, че българските ученици са създали приятелства с европейските си партньори по проекта. Всички интервюирани учители споделят, че участвалите ученици са подобрили езиковите си умения по чужд език (най-често английски), като предимно се забелязва подобрене на уменията за слушане и говорене. Уроците са водени на английски или на езика на страната-домакин (ако в нея се говори някой от големите европейски езици – напр. немски). Според всички интервюирани учители целите на двустранните обмени по Програма „Коменски” са били изпълнени.

Можем да направим извода, че качествените интервюта, проведени с учителите, координиращи двустранните обмени, също потвърждават третата ни хипотеза, според която двустранните обмени по Програма „Коменски” въздействат на формирането на европейска идентичност у участвалите в тях ученици.

Така, **третата хипотеза** (първата е представена в трета глава, втората – в пета глава) също се потвърди, тъй като статистическите анализи на данните от анкетното проучване, доказват, че учениците, участвали в двустранни партньорства по програма Коменски, са изградили по-висока степен на усещане за европейска идентичност в съпоставка с ученици от същата образователна ситуация, които не са ползвали ресурса на програмите за чуждоезиково обучение на ЕС. Тази хипотеза се потвърди и от анализа на качествените интервюта с участници от двустранни обмени, както и от експертната оценка на учителите.

Общите **задачи** на изследването също са постигнати, тъй като:

- 1) Направен е теоретичен обзор на достъпната литература по темата за езиковата политика, изведени са основни понятия и е обогатен категориално-понятийният апарат.
- 2) Изяснено е съдържанието на понятието „европейска идентичност”, за разлика от аналогични понятия като „национална идентичност”, или „етническа идентичност”, както и на механизмите за формиране на специфично европейска идентичност, след теоретичен обзор на литература по темата за европейската идентичност.
- 3) Направен е анализ на модела на политиката, насърчаваща многоезичието в ЕС, след обзор на документите, отнасящи се до политиката на многоезичие на ЕС; установени са алтернативи за концепцията за идентичност, залегнала в тях, разгледани са езиковите практики и езиковите нагласи на европейците, спрямо които трябва да се позиционират мерките за изграждане на европейска идентичност;
- 4) Анализирани са целите, приоритетите и дейностите, заложи в европейските програми, насърчаващи плурилингвизма, като се разгледа по-подробно Програма

„Коменски”;

- 5) Анализирана е езиковата политика в България, в частност чуждоезиковата образователна политика след 1989 г., когато училищното образование се отвори към културното и езиково многообразие и изучаването на допълнителни езици, освен официалния за страната, както и към формиране на гражданско съзнание;
- 6) Анализирано е изпълнението на Програма „Коменски” в България, в частта, отнасяща се до двустранни езикови партньорства между класове в средните училища – от гледна точка на нормативна база, програмни документи, институции за управление на програмата, а също така и от гледна точка на нейната практическа резултатност;
- 7) Установени са езиковите практики (езиковите репертоари, нивата на владеене на чужди езици), както и езиковите нагласи на български ученици, участвали в двустранни партньорства на Програма „Коменски”, и доколко те са свързани с политиката на многоезичие на ЕС и с образователния обмен по програмата;
- 8) Установени са нагласите на учениците, участвали в Програма „Коменски” към европейската идентичност (изразени чрез отношение към европейски ценности, символи, култура, политическа система, чувство на принадлежност и др.), и доколко те са резултат от образователния обмен.

В заключение може да се твърди, че **целта** на изследването е постигната в много голяма степен, като е установено положително въздействие на двустранните училищна партньорства по Програма „Коменски” върху учениците, които са участвали в такива проекти в посока формиране на усещане за европейска идентичност. Това е резултат от постигането на целта на Програмата да се стимулира опознаването на и уважението към европейското културно и езиково многообразие, което от своя страна представлява основа за европейска идентичност.

Приносни моменти на теоретично, методическо и практико-приложно равнище

- 1) Изведени са работни дефиниции на следните основни понятия: езикова политика, европейска политика на многоезичие, европейска идентичност и множествени идентичности въз основа на теоретичен обзор и критичен прочит на актуални и базови публикации в няколко научни области: европеистика, политология, езикови политики, социолингвистика и други. Обоснована е връзката между език и европейска идентичност на базата на анализ на публикации с интердисциплинарен характер.
- 2) Изведени са компонентните на вече дефинирани теории за европейска идентичност при използване на критерии и систематизирането им след направен комплексен анализ на документи, утвърждаващи многоезичието в Европейския съюз, т.е. на европейско равнище.
- 3) Теоретико-методически принос е установяването на модели на езиковите практики и езикови нагласи чрез анализ на документи, проучвания и изследвания, които са свързани с използването на езиците от гражданите на Европейския съюз.
- 4) Установен е обхватът на подходите към плурилингвизма (инструментален и/или интегративен), използвани в документите, регламентиращи и регулиращи изучаването на чужди езици в контекста на Програма „Коменски”, както и ролята на всеки един от подходите относно идентификацията с ЕС.
- 5) Практико-приложен принос е установяването на влиянието на програма „Коменски” във връзка с формиране на усещане за европейска идентичност след анализ на резултатите от емпирично изследване на целева група на Програма „Коменски” в български училища при използване на количествени и качествени методи.

Списък с публикациите, свързани с темата на дисертацията

- 1) Христова, П. (2012). „Езикови политики. България – Европа“, в: сп. „Чуждоезиково обучение/Foreign Language Teaching“, бр. 3/2012. (Обзор на Стойчева, М. (съст.) (2011). *Езикови политики. България – Европа*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“).
- 2) Христова, П. (2012). „Европейската идентичност в някои ключови речи на европолитици“, в: сп. „Реторика и комуникации“, бр. 5/2012, <http://rhetoric.bg/%D0%B5%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82-%D0%B8-%D0%BD%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%BE-%D0%BE>.
- 3) Христова, П. (2012). «Европейска идентичност», в: Шикова, И. (съст.) *Аз съм гражданин на Европейския съюз*. Учебно помагало. София: Университетско издателство «Св. Климент Охридски».
- 4) Hristova, P. (2013). „Bulgarian Language Policy and the Linguistic Competence of Bulgarian Citizens on the Basis of European Surveys“. In: *20th Annual ICC Conference “Language, Identity and Culture in Language Education”. 8th - 10th March 2013 at Sofia University “St. Kliment Ohridski”*. Edited Volume. pp. 64-73, http://www.icc-languages.eu/media/documents/ICC_AC_edited_volume_2013.pdf.
- 5) Христова, П. (2014). „Европейската идентичност в документите, утвърждаващи многоезиочието в ЕС“. В: *Докторантски сборник 2014. Докторантски изследвания в социалните и хуманитарните науки*. т. 1. София: Издателство „Изток-Запад“.
- 6) Христова, П. (2014). Превод на „Национални подходи, стратегии и политики, свързани с межкултурния диалог“. В: Кабаков, И. (съст.) *Идеи в мениджмънта и политиките за култура*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- 7) Христова, П. (2014). Превод на „Финансови инструменти“. В: Кабаков, И. (съст.) *Идеи в мениджмънта и политиките за култура*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- 8) Джонев, С., В. Неделчева, Д. Паскалев, С. Генкова, В. Ашикова, Д. Станев, Е. Георгиев, В. Костова, П. Христова, Л. Цветкова, С. Велкова. „Съвременни комуникации и новите протестни множества (Етнографско включено наблюдение)“. *Сборник от VII Национален конгрес по психология 31.10 - 02.11. 2014 г.* (предстоящо).